

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Наталія Білоус

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ історії України середніх віків і раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), bilousnat@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6036-3204>

Тестаменти волинських міщан ранньомодерного часу: евристичні можливості джерел та дослідницький інструментарій

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.01.004>

УДК: 93:347.67(477.8-21-89)«15/16»

Анотація. **Мета дослідження:** окреслити нові підходи у студіях тестаментарної проблематики та евристичні можливості актів останньої волі жителів міст Волинського воєводства ранньомодерного часу. Розглядаються різні **методи дослідження** тестаментарної проблематики в руслі «нової соціальної історії»: історичної, культурної й соціальної антропології, порівняльно-історичний, мікроісторичний, історії повсякдення. **Наукова новизна.** Вперше в українській історіографії окреслено методологічний інструментарій вивчення тестаментарної проблематики та розкрито потенційні можливості цих джерел. **Висновки.** Тестаменти як багатоаспектні джерела придатні для досліджень не тільки низки базових проблем соціальної й економічної історії, але і значно ширшої тематики. В арсеналі фахівців із тестаментарної проблематики – методологічний інструментарій, представлений різними напрямками нової соціальної історії. Завдяки своїй міждисциплінарності ця тематика швидко перетворилася на місце активного діалогу представників різних напрямів гуманітаристики в європейській історіографії, але український матеріал у цьому багатоманітті практично не представлений. У статті окреслено перспективи подальших студій, показано, що українська тестаментологія має неабиякі перспективи й широке дослідницьке поле.

Ключові слова: тестаменти, тестаментологія, методологічний інструментарій, європейська історіографія, міський соціум, ранньомодерний час, Волинь.

Тестаменти або акти останньої волі – документи, що несуть різнобічну цінну інформацію для дослідження багатьох аспектів функціонування суспільства. Крім матеріалів соціально-економічного характеру, вони містять дані з генеалогії, демографії, релігійності, історії повсякдення. Деякі з них відзначаються своєю докладністю, даючи чимало відомостей про майновий стан тестаторів, їх релігійність/побожність, відзеркалюють емоційність людей, демонструють відчуття страху й турботу в переддень

смерті за порятунок своєї душі, долю дітей і близьких. Вони можуть зацікавити дослідників історії культури, права, а також дипломатики, палеографії.

Мета цієї статті – окреслити нові підходи в дослідженнях тестаментарної проблематики та потенційні можливості цих джерел на прикладі актів останньої волі жителів міст Волині ранньомодерного часу. Методологія, напрацьована зарубіжними істориками та використана мною у власних студюваннях, може стати у пригоді українським фахівцям, які вивчатимуть цю проблематику на матеріалах інших регіонів і періодів. Урешті, дослідницькі підходи зі сфери тестаментології напевно знадобляться й в інших напрямках соціальної історії та історіографії.

Тестаментарна проблематика – європейський історіографічний тренд

Фунеральна проблематика в європейській історіографії має давні традиції, а на сьогодні вона потрапляє у число найпопулярніших тем. Історики-медієвісти та дослідники ранньомодерного часу вже давно оцінили інформативні можливості тестаменту як багатоаспектного джерела¹. Із середини ХХ ст. заповіти стали джерелом вивчення родинної історії й соціальних структур, а з 1970-х рр. представники школи «Анналів» (Ф.Ар'єс, М.Вовель) аналізували ці джерела з перспективи історії ментальності, у тому числі ставлення до смерті, поховання тощо². Варто окремо згадати працю Ж.Шиффоло, котрий розглянув близько 6 тис. цих актів з Авіньйона, укладених у 1340–1460 рр. (період панування чуми, інших епідемій, демографічної кризи) й опублікував монографію «Облік потойбічного: люди, смерть і релігія в Авіньйонському регіоні наприкінці середньовіччя»³. Напрацювання школи «Анналів» підготували ґрунт для різноманітних досліджень у різних країнах Європи.

Поступово історія ментальності втратила свій початковий статус проривного історіографічного напрямку, з'явилося чимало критиків методів школи «Анналів». Тестамент як джерело, проте, продовжував активно використовуватися в низці студій, особливо з історії соціального, історико-правничого, гендерного характеру, при вивченні матеріальної культури і складу домогосподарств, релігійної культури, історичної демографії. До 1990 р. дослідження у цих галузях провадили переважно у країнах Західної Європи – Франції, Італії, Швейцарії, Великобританії, Німеччині, але згодом поступово зросла кількість фахівців за рахунок держав Центрально-Східної Європи та Латинської Америки.

Від початку 1990-х рр. дослідження тестаментарної проблематики динамічно розвиваються, скажімо, у Чехії та Польщі. Так, чеський історик П.Рак опублікував важливу студію про акти останньої волі жителів м. Кадань, провівши дипломатично-палеографічний аналіз, а також охарактеризував практику тестаментування у цьому місті⁴. Чимало уваги чеським тестаментам присвятив німецький фахівець

¹ Про тенденції у французькій історіографії див.: *Lafage V. Punir, récompenser: l'enseignement des testaments montpelliérains (1554–1622) // Seizième Siècle. – 2007. – №3. – P.225–248.*

² Див., напр.: *Aries E. L'Homme devant la Mort. – Editions de Scuil, 1977* (рос. вид.: *Ар'єс Ф. Человек перед лицом смерти / Под ред. А.Гуревича. – Москва, 1992*); *Vovelle M. Un préalable a toute histoire sérielle: la représentativité sociale du testament, XV–XIX siècles // Les actes notariques comme les sources de l'histoire sociale XVI–XIX siècles: Actes du colloque de Strasbourg / Ed. B.Vogler. – Strasbourg, 1979. – P.257–277; Idem. La mort et l'Occident: De 1300 à nos jours. – Paris, 1983* (італ. вид.: *La morte e l'Occidente: Dal 1300 ai giorni nostril. – Roma; Bari, 2009*) та ін.

³ *Chiffolleau J. La Comptabilité de l'au-dela: les homes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 – vers 1480). – Roma, 1980.*

⁴ *Rak P. Kadaňské knihy trůh a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století // Sborník archivních prací. – 1998. – 48. – Č.2. – S.3–106.*

Т.Кшенк, який одним із перших розглянув нові можливості в дослідженні цих джерел (переважно з Праги та Пільзна). Ця робота прислужилася розвитку методологічно-теоретичних і компаративістичних студій⁵. Польська тестаментарна історіографія настільки велика й різнобічна, що її характеристиці можна було б присвятити окреме монографічне дослідження. Щороку з цієї проблематики з'являються нові ґрунтовні дослідження та публікації джерел (тестаментів, інвентарів майна з теренів Речі Посполитої), провадиться міжнародні конференції. Можна сказати, що в польській історіографії відбувається справжній «фунеральний бум». В останні роки дослідницький фокус перемістився з історії ментальностей у бік соціальної історії. Напрями студій і методологічні проблеми, пов'язані з цією тематикою, проаналізувала нещодавно Г.Маніковська у своїй статті з промовистою назвою «У пошуках “тотального” джерела: Найважливіші напрями досліджень тестаментів міського населення у XIII–XVIII ст.»⁶. Вона підсумувала доробок польських істориків у цій галузі й наголосила на багатоаспектності та важливості цих джерел у дослідженні історії ранньомодерного суспільства.

Отже вивчення й публікація тестаментів завойовують дедалі більшу популярність у зарубіжних країнах. Завдяки своїй міждисциплінарності ця тематика перетворилася на місце активного діалогу представників різних напрямів гуманітаристики, причому важила не лише новизна дослідницької опції, а й широкі можливості пізнання повсякдення та уявлень людей минулого, які вона надавала.

Популярна впродовж останніх десятиліть в європейській історіографії тестаментарна проблематика не викликає належного інтересу в українських істориків. Поодинокі дослідження «*rompa funebris*» стосуються переважно представників правлячої еліти (магнатерії, шляхти, духовництва, але найбільше – козацької верхівки періоду Гетьманщини⁷) й аж ніяк не вичерпують теми⁸. Загалом в Україні практично відсутні праці істориків, які на підставі аналізу тестаментів розкривають духовний і матеріальний світ, суспільні та родинні зв'язки, побут жителів міст ранньомодерного часу. Тестаменти населення українських міст та інших представників тогочасного суспільства, поза сумнівом, мають високу джерелознавчу цінність, але досі не впроваджені до наукового обігу й залишаються недоступними для широкого загалу. Думається, на часі – створення бази даних цих джерел для подальшого їх опрацювання та публікації. Інформаційну лакуну частково заповнили публікації львівських

⁵ *Krzenek Tb.* Bömische Bürgertestamente des 15. Jh. Das Beispiel der Prager Neustadt // Husitství – reformace – renaissance / Red. M.Polivka, J.Panek. – Praha, 1994. – S.627–648; Pražské a videnské testamenty pozdního středověku – pokus o komparaci (Prager und Wiener Testamente im Spätmittelalter – Versuch einer Komparation) // Pozdne stredoveké testamenty v českých mestech. – Praha, 2006. – S.87–94; Bömische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts: Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas. – Bd.9. – Marburg, 2017.

⁶ *Manikowska H.* W poszukiwaniu źródła «totalnego»: Najważniejsze kierunki badań nad testamentami ludności miejskiej w XIII–XVIII w. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej (далі – КНKM). – 2020. – №1. – S.19–36.

⁷ *Попружна А.* Смерть у поході, або поховальні практики козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України. – Вип.8. – Глухів, 2015. – С.116–119; *Її ж.* Традиції поховання дітей козацької старшини у другій половині XVII–XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип.24. – К., 2015. – С.195–200; *Кривошея О.* Духовні заповіді козацької старшини як історичне джерело // Наукові записки НДПУ. – Т.16. – К., 2007. – С.369–374; *Її ж.* Збірка духовних заповітів Інституту рукопису НБУВ ім. В.І.Вернадського як історичне джерело // Гілея. – Вип.8. – К., 2007. – С.274–284; *Її ж.* Тестаменти як складова фамільних архівів // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип.26. – Запоріжжя, 2009. – С.81–91; *Її ж.* Заповіді як джерело до історії козацької старшини // Студії з україністики: Зб. наук. праць з нагоди 60-річчя В.Цибубського. – Рівне, 2010. – С.109–139; *Кривошея І., Кривошея І.* Тестаменти козацької старшини Гетьманщини другої половини XVII ст. як джерело історії повсякдення // Український історичний журнал. – 2019. – №5. – С.147–165 та ін.

⁸ Див. докл.: *Білоус Н.* Фунеральна культура ранньомодерного українського соціуму: історіографія проблеми // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.30. – К., 2019. – С.213–243.

істориків⁹ та мої праці¹⁰. До рук дослідників потрапив багатий джерельний матеріал, раніше розпорошений і часом складний для прочитання через часткову ушкодженість текстів та їх палеографічні особливості.

Евристичні можливості тестаментів

Дослідження останніх десятиліть засвідчують, що тестаменти слугують невичерпним багатоаспектним джерелом для дослідження історії суспільства. Сьогодні вже це ні в кого не викликає сумніву. Базуючись на висновках багатьох фахівців, назвемо найголовніші сфери людської діяльності, які можна вивчати, залучаючи інформацію актів останньої волі:

- демографічні: у дослідженні нуклеарної й розширеної родини, і водночас великого спектра проблем соціальної історії, що стосуються взаємин у родині – між окремими її членами (зокрема свідчення любові та поваги, прохання про вибачення, виховання й навчання дітей, настанови нащадкам на майбутнє, брак милосердя, факти зради), конфліктні ситуації (здебільшого щодо спадщини), стосунки тестаторів із найближчим і віддаленим оточенням (серед близьких людей, сусідів, приятелів, клієнтів та слуг, боржників і кредиторів);

- генеалогічні: історії окремих родів і родин;

- біографічні, просопографічні;

- цикл людського життя: народження – шлюб – смерть і поховання;

- ментальність тогочасних людей: ставлення до смерті та потойбічного життя, релігійність, вибір місця поховання;

- побожна й харитативна діяльність на користь церкви, шпиталів, убогих;

- правові проблеми, пов'язані з сімейним, майновим, спадковим правом;

- професійна й господарська діяльність (нагромадження майна, фінансові аспекти);

- матеріальна культура: вигляд будинків у місті, інтер'єр, худоба, знаряддя праці, одяг, посуд, постіль, коштовності, зброя, книги тощо;

- мовознавчі проблеми (наприклад, дослідження особливостей староруського і старопольського письма);

- культура писемності в міських канцеляріях.

Деякі волинські тестаменти відрізняються своєю докладністю, віддзеркалюють емоційний стан людини на порозі смерті, відчуття страху й турботу за стан своєї душі та долю дітей і близьких, зрештою вони дають підстави для аналізу окремих світоглядних орієнтирів людей ранньомодерного часу. Загалом можна сказати,

⁹ *Винниченко О.* Структура та формуляр тестаментів львівських вірмен XVII – першої половини XVIII ст. // Кризь століття: Студії на пошану М.Крикуна з нагоди його 80-річчя. – Л., 2012. – С.449–467; *Її ж.* У правовому просторі «вірменської нації» Львова: спадкування за заповітами: регламентація та процедура надання їм юридичної сили в XVII – першій половині XVIII ст. // *Patrimonium: Студії з ранньомодерної історії Центральної-Східної Європи.* – Т.І. – К.; Краків, 2015. – С.339–358; *Її ж.* Тестамент львівського патриція Марціна Кампіана (1629 р.) // Львів: місто – суспільство – культура. – Т.10, ч.2. – Л., 2017. – С.266–291; *Кочеркевич Я.* Побут львів'ян: джерелознавчий аналіз заповітів // Студії з архівної справи та документознавства. – Т.10. – К., 2003. – С.55–58; *Її ж.* Міщанська родина Львова крізь призму заповітів першої половини XVII ст. // Вісник Львівського університету. – Вип.8, ч.1. – Л., 2006. – С.83–94; *Її ж.* Побожні формули у заповітах міщан м. Львова другої половини XVI – першої половини XVII ст.: дипломатичний аналіз // Архіви України. – 2010. – №5. – С.45–61; *Капраль М.* Упокій душі по-вірменськи: заповіт львівського купця Вартика від 10 серпня 1461 р. // Читати – писати – говорити: Зб. наук. праць на пошану проф. Р.Шуста / За ред. І.Підкопи, Р.Сіромського, Р.Тарнавського. – Л., 2019. – С.210–219.

¹⁰ *Білоус Н.* Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. – К., 2011; *Її ж.* За крок до Вічності: Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця XVI–XVII ст. – К., 2021 (з археографічним виданням у додатку текстів тестаментів); *Bilous N.* Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – do początku XVIII w.: Katalog. – Warszawa, 2017.

що тестаменти слугують зрізом життя давнього міського суспільства, який надається для дослідження широкого спектра тем із різних напрямів гуманітаристики¹¹. Тому саме міждисциплінарні підходи є важливою настановою подібних досліджень.

Методи дослідження тестаментарної проблематики

Одним із динамічних і перспективних напрямів сучасної історіографії є нова соціальна історія з її посиленою увагою до питань взаємодії різних макро- й мікросоціальних груп, окремих осіб, спільнот та культури¹². Чи не найпріоритетніша риса цього історіографічного напрямку полягає у фокусуванні дослідницької уваги на культурній складовій взаємодії людей у рамках конкретних спільнот¹³. Нова соціальна історія нерозривно пов'язана з історичною, культурною, соціальною антропологією. Історико-антропологічний метод дає змогу дослідити ставлення мешканців міст до смерті й поховання, благодійності, в окремих випадках – релігійні погляди та ставлення до сакрального, що дозволило виявити певні елементи їхньої ментальності. Метод соціальної антропології допомагає в дослідженні поведінки людей у межах певних соціальних і соціо професійних груп, структури соціальних зв'язків, включаючи господарську та соціальну активність, законодавство, зокрема правові норми міського права щодо спадкування, опіки та їх дію в повсякденному житті, а також структури родини, стосунки між шлюбними партнерами, взаємини батьків і дітей, опікунів та дітей тощо. Тестамент уважався свого роду підсумком життя людини, а ці джерела дають можливість розглянути особистість заповідачів у різноманітних проявах – у колі родини, сусідів, приятелів. Метод культурної антропології дозволяє досліджувати сукупність матеріальних об'єктів, ідей, цінностей, уявлень і моделей поведінки тестаторів у всіх формах її прояву. Тож тестаменти слугують ідеальними джерелами для пізнання людини, її прагнень, страхів, способів розуміння, системи цінностей. Ці акти не тільки окреслюють майно тестаторів і передають права на нього спадкоємцям, а й показують також, що справді було цінним та суттєво важливим для заповідача, який залишав це своїм наступникам (спадкоємцям)¹⁴.

Історична компаративістика або порівняльно-історичний метод необхідний у дослідженнях на будь-яку історичну тематику. Його застосування під час студіювань тестаментів мешканців міст Волинського воєводства дало змогу встановити спільне та відмінне в тестаментарних практиках жителів волинських міст, інших урбаністичних центрів Речі Посполитої. Без ширшого порівняльного контексту не обійшлося й під час дослідження родини та родинних конфліктів, релігійного світу містян, їх поможності, спадщини, яку після себе залишали тестатори.

Мікроісторичний підхід спонукає до вивчення соціальних мікроструктур – громади, родини, домогосподарства, парафії, братств, цехів, інших спільнот і корпорацій. Цей метод дає можливість зосередити увагу на конкретній людині, простежити на індивідуальному досвіді окремих осіб перебіг та вплив повсякденних подій і практик на їхню долю¹⁵. Як відомо, у центрі уваги мікроісториків не стільки типове

¹¹ *Adamska A.* «Stąd do wieczności»: Testament w perspektywie piśmienności pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej // КНKM. – 2013. – R. LXI, nr 2. – S.185–200; *Manikowska H.* W poszukiwaniu źródła «totalnego»...

¹² *Репина Л.* «Новая историческая наука» и социальная история. – Москва, 1998.

¹³ *Берк П.* Историческая антропология и новая культурная история // Новое литературное обозрение. – Вып.75. – Москва, 2005.

¹⁴ *Olszewski W.* Testament jako źródło do badań życia miasta w średniowieczu // *Archaeologia Historica Polona.* – T.7. – Toruń, 1998. – S.80.

¹⁵ *Леві Дж.* Про мікроісторію // Нові перспективи історіописання / За ред. П.Берка. – К., 2010. – С.119–143.

й поширене, як унікальне, випадкове, приватне¹⁶. Мікроісторичні дослідження заторкують і локальну історію, висвітлюють життєвий та ментальний мікросвіт, стереотипи мислення тогочасних людей, поведінкову сферу, соціальний досвід, ідентичність (у нашому випадку – в межах окремо взятого регіону, тобто Волинського воєводства ранньомодерного часу).

Широкий спектр проблем лежить у площині історії повсякдення, зосередженій на життєвих практиках тих, хто залишався назагал «безіменним» в історії, на буденних повторюваних діях й емоціях, що їх супроводжували, а водночас – маленьких виборах «маленьких людей» серед набору вироблених спільнотою стратегій. Історія повсякдення концентрується на «суб'єктивній стороні» минулого, яке можна зрозуміти лише крізь призму тогочасних цінностей та ідей, себто історик має провадити дослідження зсередини¹⁷. Наприклад, у монографії про тестаменти мешканців міст ранньомодерної Волині акцентується увага на матеріальному й соціальному вимірах буденного життя пересічних людей, їх оточенні, щоденних сподіваннях, клопотах тощо. Друга частина диспозиції в тестаментях – прагматичніша та важливіша для міщан – стосувалася майнових справ і розрахунків. Незважаючи на те, що так багато місця у цих актах приділялося майновим справам, важко обрахувати реальну вартість майна заповідача. Тестамент усе-таки не був єдиним документом, що містив дані про майно. Цінну інформацію щодо цього могли б надати інші акти майнового характеру, зокрема інвентарі майна, які часто оформлялися після смерті заповідачів¹⁸, але у книгах волинських міст їх збереглося надто мало. Матеріальний світ волинських тестаторів розкривається через їх ставлення до нерухомості, речей, окремих предметів. Актуальними у цьому плані стали напрацювання і спостереження польських істориків М.Богущкої, А.Кльондера, К.М.Ковальського¹⁹. Важливою настановою для дослідників цієї проблеми мали б стати підходи відомого фахівця з інвентарів шляхетського майна XVII ст. А.Посьпеха, який слушно зауважив, що «критерій матеріальної цінності рухомих речей не роз'яснює всього. Аналіз переліків рухомого майна унаочнює першість речей особистого вжитку над іншими, і не тільки тому, що вони були найдорожчі, але водночас цінніші й важливіші в іншому сенсі – соціальному, і це властива риса для розуміння непослідовності цих джерел. Перелік тільки важливих для заповідача речей – ніби демонстрація назовні своєї особи [...] Вони показують мінімальний споживчий набір, їх можна розглядати як певний засіб соціальної комунікації: ці речі інформують передусім про статус померлого й тільки потім показують різницю у статках серед своїх станових співбратів. А поза тим рухомі речі – незалежно від легшої доступності порівняно з нерухомістю – виразніше демонструють соціальний статус»²⁰.

¹⁶ Medick H. Micro-Historie // Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie: Eine Diskussion / Hrsg. W.Schulze. – Göttingen, 1994. – S.40–53 (рос. вид.: Медик Х. Микроистория // ТНЕСИС: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т.П. – Вып.4. – Москва, 1994. – С.193–202.

¹⁷ Ворончук І. Нова соціальна історія та перспективи українознавчих досліджень // Українознавство. Вип.2. – К., 2015. – С.61–63.

¹⁸ Див., напр.: Inwentarze pośmiertne z małych i średnich miast Małopolski (w XVI–XVIII w.) / Oprac. K.Justyniarska-Chojak. – Kielce, 2020.

¹⁹ Bogucka M. Historia kultury materialnej a postmodernizm: Kilka uwag do modnego tematu // O rzeczach minionych: Scripta rerum historicarum A.Rutkowska-Płachcińska oblata / Red. M.Młynarska-Kaletynowa, J.Kruppé. – Warszawa, 2006. – S.31–34; Klonder A. Czeska i polska koncepcja historii kultury materialnej: rozważania nad ewolucją kierunku badawczego w ostatnim ćwierćwieczu // Ibid. – S.145–156; Kowalski K.M. Artefakty jako źródło poznania: Studium z teorii nauki historycznej. – Gdańsk, 1996. – 201 s.

²⁰ Pośpiech A. Pułapka oczywistości: Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII w. – Warszawa, 1992. – S.116–119.

Історики-антропологи, розглядаючи традиційні інструменти для аналізу джерел, пов'язаних із матеріальною культурою, зазначають, що вони дозволяють пізнати «способи послуговування тілом і всіма матеріальними атрибутами (одяг, оздоблення, інтер'єр, що служать для підтримки інтимних стосунків з оточенням)», окреслюють це таким терміном, як «мова речей»²¹. Критичний погляд щодо цього висловила нещодавно У.Августиняк у своїй статті про набір речей, що супроводжували магнатів під час подорожей, зауваживши, що, читаючи публікації з історії постмодернізму, складається враження, ніби її представники послуговуються технічною лексикою і спеціальною термінологією. Стосується це, зокрема, спостереження антрополога Я.Баранського про те, що «суспільства складаються і з людей, і з речей, із котрими люди перебувають у взаємодії, а єдиним контекстом, в якому речі можна спостерігати, є зв'язки, в яких залишаються вони з людьми», що, на її думку, є банальним. До своїх контраргументів професорка додає тезу про те, що «новаторським натомість є спостереження про “дієвість речей”, тобто вплив предметів на людей незалежно від наміру виробників (продуцентів) цих речей, що стало темою аналізу істориків мистецтва. Однак, на її думку, «вплив речей на їх користувачів усе-таки є зворотнім, але не рівноцінним, адже це люди відчувають та інтерпретують “дієву силу” артефактів, які без історичного аналізу залишилися б німими. Врахування цієї простої залежності дозволило б історикам матеріальної культури скоригувати не тільки методи, але і спосіб підходу до предметів, що їх вони трактують як визначник заможності й соціального статусу, а не джерело інформації про особисте життя людей»²². Від себе хочеться додати, що, на жаль, далеко не завжди згадувані речі чи предмети в тестаментях та інвентарях майна XVII ст. можуть розповісти про особисте життя людей, натомість визначити рівень заможності й соціальний статус видається цілком реальним.

Пастки джерел

Дослідження тестаментів таїть чимало проблем. По-перше, дискусійним є питання репрезентативності цих джерел, які не охоплювали всього населення міста (адже далеко не кожен мешканець, і далеко не в усіх містах укладав акт останньої волі). Так, згідно з висновками чеської історикіні К.Ішової, до нас дійшла заледве 1/7 частина тестаментів жителів м. Нова Прага. Постає питання: заповіти більшості міщан не збереглися, не були вписані до міських книг, а чи взагалі не укладалися?²³

У сучасній європейській історіографії провадиться також дискусія на тему, чи можна вважати акти останньої волі масовим джерелом? Її 2006 р. започаткував чеський історик М.Нодль у статті з провокативною назвою «Середньовічні тестаменти як аномалія». Такого висновку він дійшов, зіставляючи кількість збережених цих текстів у містах Чехії із західноєвропейськими містами²⁴. Варто зауважити, що масового

²¹ Barański J. Świat rzeczy: zarys antropologiczny. – Kraków, 2007.

²² Augustyniak U. Mieszkańcy Rzeczypospolitej w podróży – ludzie a rzeczy w XVI–XVIII w. // КНKM. – R. 69(3). – S.390–381.

²³ Jiřová K. Późnośredniowieczne testamenty z ziem czeskich: Možliwosti i ograniczenia badań // КНKM. – R. LXI, – Warszawa, 2013, nr 2. – S.213–214. Дослідниця зауважує, що варто брати до уваги загальну кількість збережених тестаментів в європейських містах за пізнього середньовіччя: Венеція – 1000 за 1301–1325, 1376–1400 рр.; Тулуза – до 1500 р. 40 тис.; Любек – 7489 за 1278–1500 рр.; Болонья – кілька тисяч; Авінйон – 6 тис.; Відень – 2230 за 1395–1430 рр.; Лондон – 1753 за 1400–1450 рр.; Кельн – 1500 за 1280–1500 рр.; Краків – 500 за XV ст.

²⁴ Nodl M. Středověký testament jako abnormalita // Pozdně středověké testamenty v českých městech: Prameny, metodologie, formy využití / Red. K.Jiřová, E.Doležalová. – Praha, 2006. – S.73–86 (пол. пер.: Sredniowieczny testament jako anomalia //

характеру заповіти у Східній Європі набули лише у XVII ст. Видається, що на українському ґрунті принаймні львівські можна зарахувати до масових джерел. Загалом практики тестаментування були різними та мали місцеві особливості. Слід зважати й на ту обставину, що більшість людей не укладали акти останньої волі. Вочевидь не було необхідності згадувати справи, що вже були врегульовані за життя, або сприймалися як очевидні для тестаторів та їхніх родичів. Крім того, існувала традиція виголошення останніх розпоряджень перед спадкоємцями в усній формі, що пояснює відносно малу кількість записаних заповітів.

По-друге, як зауважили німецькі історики, заповіти могли впливати на реальність лише тоді, коли вони були здійснені, і в більшості випадків ми не знаємо, як це сталося та чи сталося взагалі. Тому ці джерела говорять більше про наміри заповідачів, аніж про фактичне виконання останньої волі, зокрема про поділ майна. Заповідачі самі могли вирішити, кого та яким чином згадувати, і кому що відписувати. Тож тестаменти залишаються надзвичайно повчальним джерелом радше намірів та рішень тестаторів, ніж свідченням їх фактичної реалізації²⁵.

По-третє, не було необхідності згадувати справи, що вже були вирішені або самі собою зрозумілими для тестаторів та їхніх родичів. Наприклад, пожертви на благодійні й релігійні цілі впродовж життя не завжди згадувались у заповіті, навіть якщо його автор зберігав право користуватися подарованим ним майном до смерті. Проблему щодо «порятунку душі» також можна було залишити родичам за замовчуванням²⁶. Тому деякі акти мають суб'єктивний характер і містять часом неповну інформацію.

На перший план виходить також питання повноти інформації про об'єкти й речі, згадувані у заповітах. Значення цих джерел для пізнання повсякденної культури залишається безперечним, хоча відомо, що вони іноді неповні, мають суб'єктивний характер. Польські дослідники матеріальної культури та, зокрема, інвентарів майна й тестаментів наголошують на обережності, з якою належить трактувати всілякі підрахунки вартості пожитків і навіть суми боргів. Притаманна людській пам'яті помилковість і «пастка очевидного», на які наражається історик – головні небезпеки під час оцінювання матеріальних ресурсів родини²⁷. Згадані документи не завжди свідчать про заможність чи бідність власників, тож не завжди можемо реально оцінити їхні засоби існування. Проблема однак полягає не в тому, щоб порахувати кожен гріш і всі срібні ложки, що були мірилом міщанської заможності та певною мірою середньозаможної і дрібної шляхти²⁸. Для дослідника не менш важливе знання про міщанський стиль життя, його стандарти та ієрархію цінностей предметів, що не кожен обраховувалося у грошах. Як у тестаментних записах, так і в інвентарях згадували переважно тільки найцінніші речі з погляду тестатора та осіб, які інвентаризували

Dom, majątek, klient, sługa: Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX w.) / Red. M.R.Pauk, M.Saczyńska. – Warszawa, 2010. – S.149–160).

²⁵ *Guzzetti L.* Testamentsforschung in Europa seit den 1970er Jahren: Bibliographischer Überblick // *Seelenheil und irdischer Besitz: Testamente als Quellen für den Umgang mit den «letzten Dingen»* / Hrsg. M.Herzog, C.Hollberg. – Konstanz, 2007. – S.32.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Pośpiech A.* Pułapka oczywistości: Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII w. – Warszawa, 1992; *Glówka D., Klonder A.* Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność // *KHKM.* – R. LI, nr 2. – 2003. – S.157–167; *Mobrmann R.E.* Pośmiertne inwentarze mienia – krytyka źródeł, problemy badawcze // *Ibid.* – R. LIII, nr 2. – 2005. – S.137–146; *Popiołek B.* «Woli mojej ostatniej testament ten...»: Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII w. – Kraków, 2009. – S.181–196.

²⁸ *Pośpiech A.* Srebrna łyżka – probierz szlacheckiej zamożności? Przykład Wielkopolski XVII w. // *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX* / Pod red. J.Sztetyllo. – Warszawa, 1992. – S.151–162; *Penkala-Jastrzębska A.* Mit srebrnej łyżeczki? Przedmioty prestiżowe w szlacheckich inwentarzach majątkowych z ksiąg grodzkich województwa krakowskiego w czasach saskich // *Kwartalnik Historyczny.* – R. CXXVII, nr 1. – 2020. – S.33–62.

майно, незалежно від їх реальної вартості. Однак є й такі, що охоплюють усі рухомі речі померлого. Предмети класифікували за окремими групами, враховуючи їх ринкову вартість (дорогі речі – клейноди, одяг), матеріал, з якого їх було виготовлено (золото, срібло, мідь, олово), функції (зброя, посуд, картини, ікони, книги). Як правило, поза обліком залишалися дрібніші речі та предмети щоденного вжитку, які окреслювалися одним словом – «охендство» (наприклад, взуття, білизна, постіль, глиняний або дерев'яний посуд). Реєстри відрізнялися рівнем заможності власника: що багатшим був тестатор, то менше у списку дрібних речей. Натомість бідніші особи могли згадувати всі речі (маловартісні, старі, пошкоджені), але могли й замовчати про це.

Інші методологічні зауваги

Тестамент є одним із різновидів прагматичного або практичного письма (нім. «Die pragmatische Schriftlichkeit»²⁹), свідченням розвитку писемної культури в містах періоду пізнього середньовіччя. Дослідження практичних функцій писаного тексту й пов'язаних із ним рецепцій нових форм комунікації неможливе без аналізу збережених до нашого часу актів останньої волі. Трактуючи заповіт як витвір прагматичного письма, варто усвідомлювати його психологічний вимір³⁰, адже, як зауважила А.Заремська, «оформляючи тестамент, його автор переосмислював дотеперішнє життя, докладав зусиль до опису свого світу», і тим самим ніби перекидав місток до Вічності³¹.

Тестаменти також є волевиявленням людей і містять ознаки джерел, що їх в історіографії окреслюють як «самосвідчення» (нім. «Selbstzeugnisse») або еґо-документи. Їх класифікують як документи особового походження, де автор пише про себе, свої почуття, погляди, діяльність. У першу чергу до них належать спогади, щоденники, приватна кореспонденція. Деякі дослідники пропонують віднести до цієї категорії й тестаменти XVII ст., котрі нерідко виступають єдиними свідченнями про тогочасних людей. Так, наприклад, А.Роса на прикладі заповітів міщан м. Фордон (нині в межах Бидгоща) показує, що вони несвідомо створювали акти, які принаймні частково підпадають під критерії еґо-документів: подавали багато інформації про себе, стосунки з іншими людьми, виражали емоції, почуття³². Однак під такі критерії не можуть підпадати всі акти останньої волі. Кожен запис про людину або її діяння надає нам певну інформацію про неї, яку можна певним чином інтерпретувати, проте зарахування до кола еґо-документів також простих, стандартизованих тестаментних записів може призвести до надмірного розмиття цієї дефініції, послаблення її методологічної інтерпретації. Тому доцільним видається розглядати під таким кутом зору тільки окремі вибрані тестаменти з розбудованим змістом, завдяки яким можна провадити просопографічні дослідження³³.

²⁹ Цей термін упровадили німецькі медієвісти в 1980-х рр. Наприкінці 1990-х його використовували дослідники майже в усіх європейських країнах. Він означає використання письма в повсякденному житті, сферах права, адміністрації, економіки, грошовому обігу, передачі знань та ін.

³⁰ *Adamska A.* «Stąd do wieczności»... – S.185–187.

³¹ *Zaremska A.* Człowiek wobec śmierci: wyobrażenia i rytuały // *Kultura Polski średniowiecznej, XIV–XV w.* / Red. B.Geremek. – Warszawa, 1997. – S.485–510; *Adamska A.* «Stąd do wieczności»... – S.187.

³² Див. докл.: *Rosa A.* Testamenty mieszczan fordońskich jako egodokumenty mieszczkańskie // *Kronika Bydgoska.* – T.XXXVIII. – Bydgoszcz, 2006. – S.41–72.

³³ *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte* / Hrsg. W.Schulze. – Berlin, 1996; *Wysmulek J.* Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV w.). – Warszawa, 2015. – S.20.

В останні роки студії над тестаментом тісно поєднуються з дослідженнями поминальних практик і пов'язаної з цим культурою пам'яті (нім. «Memoriakultur»)³⁴. Деякі заповідачі прагнули залишити пам'ять про себе у ширшому колі родини й міському соціумі. Акт останньої волі становив свого роду підсумок життя особи, яка стояла на порозі життя та смерті, і це був останній момент, коли тестатор ще міг впливати на своїх близьких, принаймні так йому видавалося³⁵. Така людина мусила пам'ятати про нагромаджене роками майно, мала пригадувати своїх боржників і власні борги, згадати всіх потенційних спадкоємців і приятелів, щоб нікого не забути та не обділити. Через те, що більшість передсмертних записів оформлялися на схилі віку, у документах натрапляємо на послідовні згадки з переконаннями задовільного психічного здоров'я й доброї пам'яті, що проте супроводжувалося «хворобою тіла». Так, шляхтич Мартин Приборський у своєму тестаменті (24 грудня 1592 р.) стверджував: «Я, рабъ божии Мартин Приборский, будучи *от* Б҃га Створителя хоробою *об*ложеною навезон, а розумеючи то, иж каждому человеку на свете мешкаючому ничого певнейшого не естъ над смертъ. И я на себе в тои хоробе сподеваючи, а будучи ещѣ в добром розуме и целои памѣти [...]»³⁶.

Пам'ять про близьких не була обмежена добрими спогадами – тестатори пригадували болісні моменти життя, родинні конфлікти, клопоти, що їм завдали власні діти, різні прикrostі, зради шлюбних партнерів. У зв'язку з цим розглядають ретроспективну пам'ять («retrospective memoгу») тестаторів (пригадування ними подій і фактів, з якими вони зіштовхувалися в минулому) і проспективну («prospective memoгу»), що стосувалося їхніх намірів на майбутнє (поради й настанови спадкоємцям, прохання, адресовані опікунам дітей та езекуторам майна). Тож пам'ять мала важливе значення для авторів й укладачів тестаментів. П.Рікер розвивав ідею пам'яті-боргу, яка невіддільна від ідеї спадщини. Ідеться не лише про обов'язок збереження матеріального. Ті, хто живуть, зобов'язані своїм існуванням тим, кого вже немає³⁷. Тестаменти разом із похоронними церемоніями мали нагадувати нащадкам про покійного. Від початку 1980-х рр. німецькі історики-медієвісти, розглядаючи цей аспект, дійшли висновку, що пам'ять про померлих у середні віки була не просто соціальним обов'язком, а центральним моментом пам'яті, в якому виражалася спільність мертвих і живих. Ця перспектива згодом виявилася плідною: на початку 1990-х рр. французький історик Ж.Шиффоло писав, що його наміром було зробити свій внесок не в історію смерті, а в історію спільноти мертвих і живих³⁸.

Фахівці з соціальної історії дивляться на заповіти як на частину соціального минулого, як на джерела, де ніби зустрічаються минуле та майбутнє. Для тих, хто залишився у живих, заповіти були одним із засобів, що дозволяв підтримувати зв'язок із померлими. Однак для самих тестаторів ці акти стосувалися майбутнього. Для них укладання заповітів було інструментом впливу на світ та оточуючих по смерті³⁹. З погляду соціологів, тестамент поширював сферу контролю над матеріальним, був

³⁴ Memoria als Kultur (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Bd.121) / Hrsg. O.G.Oexle. – Göttingen, 1995.

³⁵ Див., напр.: *Justyniarska-Chojak K.* «Będąc dobrej pamięci i zdrowy na umyśle» – pamięć w testamentach mieszczanńskich z terenu Małopolski (XVI–XVIII w.) // *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej.* – T.1: Historia i edukacja / Red. B.Popiołek, A.Chłosta-Sikorska, U.Kicińska. – Kraków, 2013. – S.117–127.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.27. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.5.

³⁷ *Рікер П.* Память. История. Забвения / Пер. с фр. – Москва, 2000. – С.566–570.

³⁸ *Chiffolleau J.* Pour une histoire de la religion et des institutions medievales du XII au XV siecle // *Cahiers d'Historie.* – 1991. – T.36. – P.3–21; *Guzzetti L.* Testamentsforschung in Europa seit den 1970er Jahren: Bibliographischer Überblick // *Seelenheil und irdischer Besitz: Testamente als Quellen für den Umgang mit den «letzten Dingen»* / Hrsg. M.Herzog, S.Hollberg. – Konstanz, 2007. – S.24.

³⁹ *Ibid.*

знаряддям трансформації нагромадженого за життя економічного капіталу на користь соціального, символічного та «есхатологічного» капіталу, пов'язаних із позитивною опікою з боку близьких, підтримкою пам'яті про тестатора серед живих і заповнюваною вічного життя для нього після фізичної смерті⁴⁰.

Зазвичай тестаменти використовувалися для досліджень низки базових проблем соціальної й економічної історії (майнові стосунки, записи рухомого майна та нерухомості, фінансові проблеми і господарство, соціальне диференціювання, міські еліти, родинні стосунки). Але, як показують останні праці, ці багатоаспектні джерела придатні для вивчення значно ширшої тематики. В арсеналі фахівців із тестаментарної проблематики – різноманітний методологічний інструментарій, представлений різними напрямками нової соціальної історії.

Зацікавлення тестаменами жителів міст в європейській історіографії має довгу та розгалужену традицію. Інтерес був поживлений відкриттям істориками ще в 1960-х рр. проблеми смерті як дослідницької категорії. Завдяки своїй міждисциплінарності ця тематика швидко перетворилася на місце активного діалогу представників різних напрямів гуманітаристики. Утім український матеріал в європейському багатоманітті практично не представлений. Він загалом обмежується публікаціями окремих актів останньої волі князів, шляхти, міщан, козацької верхівки, хоч давно на часі їх корпусне видання й масштабніші студіювання. Глибшого аналізу потребує матеріальна культура та історія повсякдення ранньомодерного українського соціуму. Чекають на свого дослідника тестаменти жителів інших, окрім Волині, регіонів XVI–XVIII ст. Окреслені проблеми варто було б дослідити в майбутньому, враховуючи ширший порівняльний контекст і новітній дослідницький інструментарій. Тож українська тестаментологія має неабиякі перспективи та широке дослідницьке поле.

REFERENCES

1. Adamska, A. (2013). «Stąd do wieczności»: Testament w perspektywie piśmiennosci pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LXI, 2, 185–200. [in Polish].
2. Ar'ès, F. (1992). *Chełovek przed litsom smerti*. Pod red. A.Gurevicha. Moskva. [in Russian].
3. Augustyniak, U. (2021). Mieszkańcy Rzeczypospolitej w podróży – ludzie a rzeczy w XVI–XVIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 69(3), 390–381. [in Polish].
4. Barański, J. (2007). *Świat rzeczy: zarys antropologiczny*. Kraków. [in Polish].
5. Bilous, N. (2011). *Testamenty kyjan seredyny XVI – pershoi polovyny XVII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
6. Bilous, N. (2017). *Testamenty mieszkanców miast Wołynia od końca XVI – do początku XVIII w.: Katalog*. Warszawa. [in Polish].
7. Bilous, N. (2019). Funeralna kultura rannomodernoho ukrainskoho sotsiumu: istoriohrafiiia problemy. *Istoriografichni doslidzbennia v Ukraini*, 30, 213–243. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Bilous, N. (2021). *Za krok do Vichnosti: Mesbkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia XVI–XVII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
9. Bogucka, M. (2006). Historia kultury materialnej a postmodernizm: Kilka uwag do modnego tematu. *O rzeczach minionych: Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Placbińska oblata*. Red. M.Młynarska-Kaletynowa, J.Kruppé. Warszawa. [in Polish].
10. Chiffolleau, J. (1980). *La Comptabilité de l'au-delà: les homes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 – vers 1480)*. Roma. [in French].
11. Jišová, K. (2013). Późnośredniowieczne testamenty z ziem czeskich: Możliwości i ograniczenia badań. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LXI, 2, 213–214. Warszawa. [in Czech].
12. Justyniarska-Chojak, K. (2013). „Będąc dobrej pamięci i zdrowy na umyśle” – pamięć w testamentach mieszczzańskich z terenu Małopolski (XVI–XVIII w.). *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej, 1: Historia i edukacja*. Red. B.Popiołek, A.Chosta-Sikorska, U.Kicińska, 117–127. Kraków. [in Polish].
13. Klonder, A. (2006). Czeska i polska koncepcja historii kultury materialnej: Rozważania nad ewolucją kierunku badawczego w ostatnim ćwierćwieczu. *O rzeczach minionych: Scripta rerum historicarum A.Rutkowska-Placbińska oblata*. Red. M.Młynarska-Kaletynowa, J.Kruppé, 145–156. Warszawa. [in Polish].

⁴⁰ *Wysmulek J.* Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV w.). – S.18–19.

14. Kowalski, K.M. (1996). *Artefakty jako źródło poznania: Studium z teorii nauki historycznej*. Gdańsk. [in Polish].
15. Kryvosheia, I., Kryvosheia, I. (2019). Testamenty kozatskoi starshyny Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII st. yak dzherelo istorii povsiakdennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 147–165. [in Ukrainian].
16. Krzenck, Th. (2017). Bömische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts. *Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas*, 9, Marburg. [in German].
17. Lafage, V. (2007). Punir, récompenser: l'enseignement des testaments montpelliérains (1554–1622). *Seizième Siècle*, 3, 225–248. [in French].
18. Levi, Dzh. (2010). Pro mikroistoriiu. *Novi perspektyvy istoriopyssannia*, 119–143. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Manikowska, H. (2020). W poszukiwaniu źródła „totalnego”: Najważniejsze kierunki badań nad testamentami ludności miejskiej w XIII–XVIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1, 19–36. [in Polish].
20. Medick, H. (1994). Micro-Historie. *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie: Eine Diskussion*. Hrsg. W.Schulze, 40–53. Göttingen. [in German].
21. Nodl, M. (2010). Średniowieczny testament jako anomalia. *Dom, majątek, klient, sługa: Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX w.)*. Red. M.R.Pauk, M.Saczyńska, 149–160. Warszawa. [in Polish].
22. Olszewski, W. (1998). Testament jako źródło do badań życia miasta w średniowieczu. *Archaeologia Historica Polona*, 7, 79–92. Toruń. [in Polish].
23. Popruzha, A. (2015). Smert u pokhodi, abo pokhvalni praktyky kozatskoi starshyny druhoi polovyny XVII–XVIII st. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 8, 116–119. Hlukhiv. [in Ukrainian].
24. Pośpiech, A. (1992). *Pałapka oczywistości: Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII w.* Warszawa. [in Polish].
25. Rak, P. (1998). Kadańskie knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století. *Sborník archivních prací*, 48, 2, 3–106. [in Czech].
26. Repyna, L. (1998). „Novaja istoricheskaia nauka” i sotsialnaja istorija. Moskva. [in Russian].
27. Riker, P. (2000). *Pamiat. Istorija. Zabventja*. Moskva. [in Russian].
28. Voronchuk, I. (2015). Nova sotsialna istoriia ta perspektyvy ukrainoznavchykh doslidzhen. *Ukrainoznavstvo*, 2, 61–63. [in Ukrainian].
29. Vovelle, M. (2009). *La morte e l'Occidente: Dal 1300 ai giorni nostri*. Roma; Bari. [in Italian].
30. Wyszulek, J. (2015). *Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV w.)*. Warszawa. [in Polish].
31. Zaremska, A. (1997). Człowiek wobec śmierci: wyobrażenia i rytuały. *Kultura Polski średniowiecznej, XIV–XV w.* Red. B.Geremek, 485–510. Warszawa. [in Polish].

Nataliia BILOUS

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Senior Research Fellow,

Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine

(Kyiv, Ukraine), bilousnat@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6036-3204>

Testaments of Volynian Townspeople of Early Modern Times: Heuristic Capabilities of Sources and Research Tools

Abstract. The purpose of the study: to outline new approaches in the study of testamentary issues and heuristic possibilities of acts of the last will of the inhabitants of the towns of the Volynian Voivodeship in early modern times. The article considers various methods of research of testamentary problems in the line of New Social History: historical, cultural and social anthropology, comparative-historical, micro-historical, everyday history. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historiography the **methodological tools** of research of testamentary problems are outlined and potential possibilities of these sources are opened. **Conclusions.** As the latest developments of historians show, wills as multifaceted sources are suitable for research not only a number of basic problems of social and economic history, but also much broader topics. In the arsenal of researchers of testamentary problems is a variety of methodological tools, represented by different areas of the New Social History. Due to its interdisciplinarity, this topic quickly became a place of active dialogue between representatives of various fields of humanities in European historiography, but Ukrainian material in this diversity is practically not represented. The article outlines the prospects for further research, shows that Ukrainian testamentology has great prospects and a wide field of research.

Keywords: testaments, testamentology, methodological tools, European historiography, urban society, early modern times, Volyn.